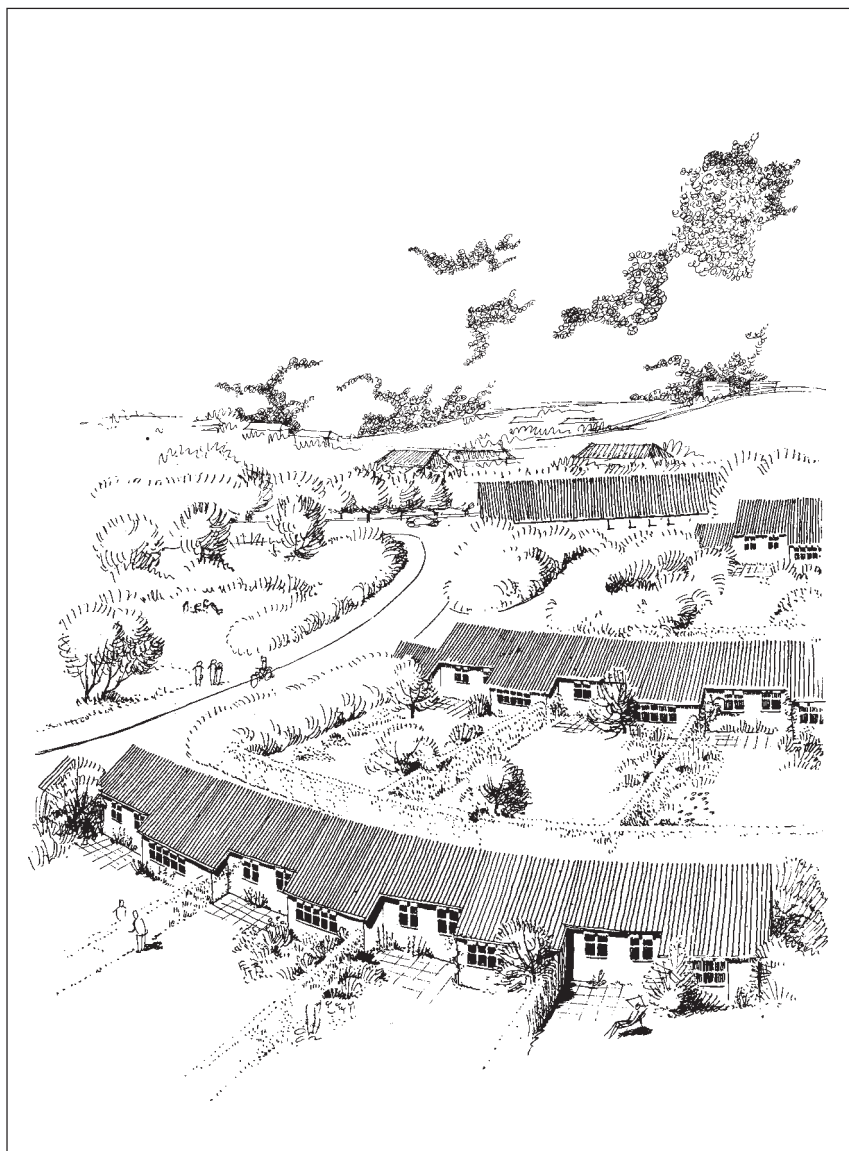

„De store fælles haveanlæg ved etagehuser og haveanlæggene ved rækkehusene er ved at blive den virkelig store arbejdsopgave for anlægsgartnerstanden, men området er endnu så nyt at det er vanskeligt at vise resultater igennem fotografier. Ovenstående tegning fra Fortunbyen (havearkitekt Georg Boye) ved København, vil dog give et godt indtryk af, hvor smukt man kan samarbejde enfamiliehuse og etagehuse i forbindelse med frie grønne områder.“

Eigil Kiær, 1952¹

Anlægsgartner i 100 år

For omkring 100 år siden var faget i sin vorden og de første foreninger så dagens lys. Danske Anlægsgartneres tidligste forgænger er fra februar 1902. Tiden er inde til et tilbageblik...

Af Søren Holgersen

Som fag har anlægsgartneri altid været der for så vidt der altid har eksisteret haver og parker. De arbejdsopgaver som anlægsgartnere udfører i dag har århundrede lange aner hvor herregårdsgartneren og brolæggeren indtager nøgleroller.

Men som profession er faget kun godt 100 år, og det er 100 år siden den første arbejdsgiver- og brancheforening blev oprettet. Det erhvervsmæssige udgangspunkt var byernes nye velhavende villakvarterer hvor anlægsgartnere var professionelle havemænd. Først senere sprang de over havegærdet i takt med at byerne og samfundet udviklede sig.

Jubilæet er ikke kun et jubilæum for anlægsgartnervirksomhedernes forening 'Danske Anlægsgartnere', men for en bredere del af faget. Ikke

mindst 'Danske Landskabsarkitekter' som med næsten samme historisk ret kan ønske sig selv til lykke med de 100 år. Faget havde ikke de grænser og opdelinger der siden opstod.

Februar 1902

De tre københavnske anlægsgartnere Ludvig Poulsen, Fritz Bagger og V. Fabricius Hansen indkaldte til møde den 5. februar 1902, og selv om der kun mødte otte op valgte man at stifte en forening. Den stiftende generalforsamling blev holdt den 17. februar.

Som det fremgik af de første vedtægter, var det formålet at „samle alle gartnere, som befatter sig med anlægsgartneri, til fælles organisation, for at varetage faglige interesser, at søge indført ensartede priser på arbejde og varer, indførelse af schemaer til brug ved tilbud

o.lign., samt at søge opkommende uoverensstemmelser mellem arbejdsgivere og arbejdere indenfor fagets områder bilagt, og hvis det ikke lykkes, da at søge tilvejebragt en ensartet optræden af samtlige foreningens medlemmer." Årskontingentet blev fastsat til 2 kr. foruden et indskud på 3 kr.

Siger vedtægterne ikke klart hvad foreningens primære formål er, gør navnet det. Der skulle forhandles overenskomster og prisaftaler, en opgave der har været central lige siden. Og anledningen var dels at anlægsgartneriet var ved at udspalte sig som et selvstændigt fag, dels at man blev konfronteret med krav fra de nye fagforeninger.

Et selvstændigt fag

Byerne havde dengang mange 'handelsgartnerier' med ofte

blandet produktion og salg af frugt, grønt, blomster og planteskoleprodukter. Og blandt dem der solgte planteskolevarer var der også nogle der tilbød selv at plante deres træer og buske. Og efterhånden også anlagde hele haver og anlæg. Disse specialiserede gartnere hed anlægsgartnere - et ord der har fulgt faget siden. Og det var dem der dannede den nye forening.

Specialiseringen skyldtes at der var opstået et marked, nemlig villaejerne. Villabyer skød op i de større byers kanter, og de mere velhavende villaejere hyrede folk til at anlægge og måske også holde haven. Udviklingen skete først i Københavns nordlige del, der i mange år gik under tilnavnet 'Gartnerens Paradis'. Efterhånden som der opstod villabyer rundt omkring spredte faget

Forening for arbejdsgivende Anlægsgartnere.

Love.

Vedtaget paa den ordin. Generalforsamling d. 17. Febr. 1902.

§ 1. Foreningens Formaal er at samle alle Gartnere, som befatte sig med Anlægsgartneri, til fælles Organisation, for at varetage faglige Interesser, at søge indført ensartede Priser paa Arbejde og Varer, Indførelse af Schemaer til Brug ved Tilbud og L. samt at søge opkommende Uoverensstemmelser mellem Arbejdsgivere og Arbejdere indenfor Fagets Omraade bilagt, og hvis dette ikke lykkes, da at søge tilvejebragt en ensartet Optræden af samtlige Foreningens Medlemmer.

§ 2. Som Medlem af Foreningen kan optages enhver uberygtet, selvstændigt Gartner, som befatter sig med Anlægsgartneri.

§ 3. Anmodning om Optagelse tilstilles Foreningens Formand, og forelægges i det førstkomende Bestyrelsesmøde, eller man lader den cirkulere imellem Bestyrelsesmedlemmerne. Optagelsen er vedtaget, naar der er afgivet $\frac{4}{5}$ af Bestyrelsens Stemmer for den, nægtes Optagelsen, kan Vedkommende forlange Sagen behandlet og endelig afgjort paa den førstkomende Generalforsamling.

§ 4. Ved Indtrædelsen betaler hvert Medlem 3 Kr. i Indskud. Ethvert Medlem modtager samtidig med sit Medlemskort et Exemplar af Lovene.

Første side af foreningens første love. Til formålene hørte bl.a. at prøve at få indført ensartede priser på arbejde og varer, bl.a. ved hjælp af pris-kuranter. Et sådant åbenlyst formål ville Konkurrencestyrelsen næppe acceptere i dag. Dengang var det naturligt og i historisk forlængelse af de århundredgamle laugstraditioner.

Anlægsgartnere i arbejdstøj: Axel Bech (til højre) og hans senere formand Sorte Jakob på den store strandvejsvilla Sølyst hvor begge var ansat. Året er 1916. Axel Bech opretter eget firma i 1921, et firma som sønnen Sven Bech siden overtager og er med i lige til 1998. Virksomheden er landets ældste endnu aktive anlægsgartneri.

Kongens Nytorv engang i det første årti efter 1900. Industrialismen er slået igennem og der er økonomisk vækst. Infrastrukturen er i voldsom udvikling, men transporten på gader og veje er endnu helt domineret af hestevogne. Det er et samfund præget af optimisme. I hvert fald hvad angår de bedre stillede der var de nye anlægsgartneres kunder. Dem bliver der flere og flere af, og de bygger villaeer med haver - som de naturligvis ikke selv skal anlægge endsige holde. De mindre velstillede kunne tage direkte til Amerika med, f.eks. med 'Skandinavien - Amerika Linie'ovre på Nyhavnshjørnet. Eller blive gartner for 2-4 kr. om dagen. Brolægningen, som folk går på kryds og tværs hen over, er i øvrigt af gadebrosten sat i lige skifter. (Arkivbillede)

sig geografisk - og foreningen fulgte med. Markedet blev hjulpet godt på vej af skatte-lovgivningen der sikrede at anlægsgartnerens regninger kunne trækkes fra i skat.

Gartnere var i forvejen organiseret i interesseforeningen Almindelig Dansk Gartnerforening der blev oprettet i 1887 og i arbejdsgiverforeninger som f.eks. 'Foreningen for arbejdsgivende Handelsgartnere'. Det var en turbulent tid på arbejdsmarkedet hvor fag- og arbejdsgiverforeninger skød op som paddehatte.

Den første fagforening for gartnere opstod i København i 1894. Det blev i 1899 til den landsdækkende Dansk Gartnerforbund der lagde hårdt ud. Først forsøgte man at for-

handle sig til at hæve daglønnen fra 2,50 til 3 kr. Uden held. Og så strejkede man. Efter seks ugers konflikt kom resultatet: en lønstigning på 40% til 3,50 kr. om dagen, dog 3,30 kr. om vinteren. Allerede året efter prøvede man igen, men nu uden resultat.

Uden strejker fik man dog i marts 1902 hele 4 kr. efter forhandling med den helt nye anlægsgartnerforening. Overenskomstssager og fagretlige sager var der konstant mange af fra begyndelsen af samtidig med at faget red på en bølge af gunstige konjunkturer.

Håndværk med planter

Det centrale i branchens første årtier var planterne og plantekendskabet, og villahaverne

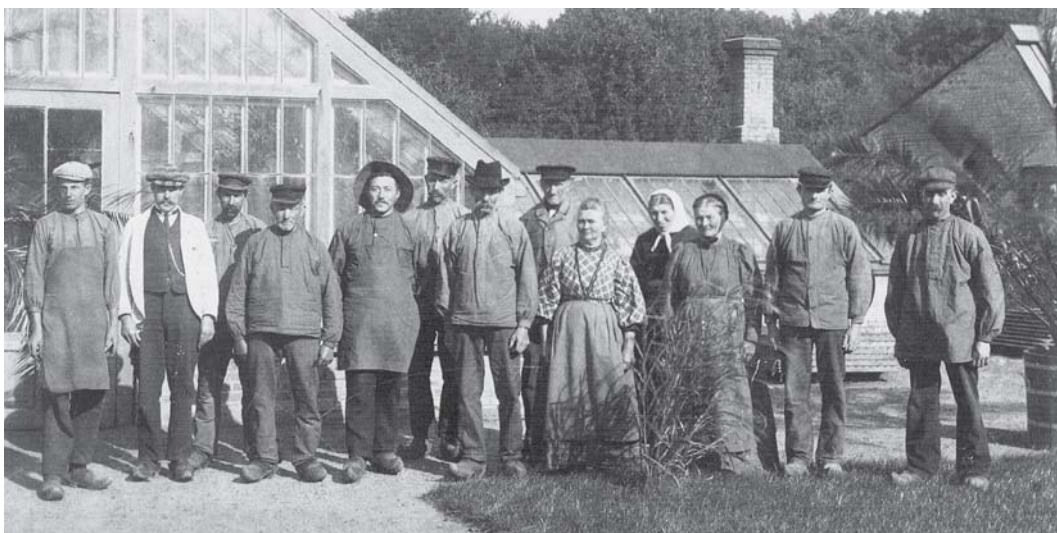
var det altdominerende arbejdsområde. Branchen var efter vor tids begreber mest en branche af havemænd, men med alle de klassiske gartnerkvalifikationer i behold. Anlægsgartnerne blev rekrutteret fra gartnerstanden, og ikke fra andre faggrupper som i dag ligger lige så tæt: entreprenørerne, brolæggerne og vejfolkene. I samme periode blev mange herregårdsgartnerier indskrænket, og mange herregårdsgartnere er uden tvivl søgt direkte over i anlægsgartneriet.

Faget var et håndværk med håndværktøj hentet fra herregårdsgartneren. Men forholdene var mindre i haverne end i på herregårdene, og normalt var det ikke muligt at bruge

heste og markredskaber. Arbejdet måtte mest foregå med spade, rive og trillebør. Kravet til præcision gjorde dog at man måtte anvende moderne afsætningsudstyr som vinkelspejl, landmålerstokke og nivelleringsinstrument. Det var ikke nok at ride op i jorden med en stok som landskabsgartnerne før havde for vane.

Mindre jordarbejder på foregik med bør, mens transport og større jordarbejder foregik med hest og vogn. Kapaciteten var stærkt begrænset set i forhold til de muligheder der findes i dag. Til gengæld led man ikke under den svøbe vi har i dag, jordkomprimering.

En af de virksomheder der startede i 20'erne var Axel Bech der dengang havde 5-6

Fra et herregårdsgartneri ca. 1912, her Gartneriet Klosterhaven ved Vemmetofte adelige Jomfrukloster. Der er mange ældre folk imellem. De blev ofte overflyttet til gartneriet fra mark og skov hvor arbejdet var mere fysisk krævende. Det blandede herregårdsgartneri, der også omfattede parker og alléer, var i høj grad forløber for anlægsgartneriet hvis første arbejdspladser var de store villahaver. Foto fra 'Arbejdsmandens historie i 100 år'.²

Foreningen for arbejdsgivende Anlægsgartnere.

For at arbejde hen til at faa indført nogenlunde ensartede Priser paa Udførelsen af de forskellige Arbejder og Leveringen af de forskellige Materialier fremsender Bestyrelsen for »Foreningen for arbejdsgivende Anlægsgartnere« herved en foreløbig Prisfortegnelse. Bestyrelsen foreslaar Medlemmerne at overholde disse Priser som **Minimalpriser**.

Bestyrelsen mener at have sat Priserne saa lavt, at en god Vare eller en god Udførelse af et Stykke Arbejde selv under gunstige Forhold ikke kan eller bør leveres billigere, hvorimod Forholdene hyppig ville kræve en langt højere Betaling.

Det er Bestyrelsens Agt stadig at søge at fuld- stændiggøre denne Prisfortegnelse, og enhver Udtalelse i denne Sag fra Foreningens Medlemmer vil derfor være meget kærkommen.

Prisfortegnelse.

Dag- og Timebetaling.

1 Gartner hele Aaret	pr. Dag Kr. 4,00
1 — — —	pr. Time » 0,45
1 Arbejdsmand fra 1. Marts—1. Nvbr.	pr. Dag » 4,00
1 — — fra 1. Nvbr.—1. Marts	pr. Dag » 3,50
1 — — hele Aaret	pr. Time » 0,40
1 Kone hele Aaret	pr. Dag » 2,00
1 — — —	pr. Time » 0,25

Al Arbejde i 2½ Time eller derunder Kr. 1,00.

Gravning.	pr. □ Al.
Reolgravning 2 Spadestik og 2 Opskovlinger	3 Ø.
Hollandsk Gravning 2 — — ingen —	1½ »
Almindelig — 1 — —	1 »
Gravning og Rivning	1½ »
Nedgravning af Gødning	1¼ »
Reolpløjning pr. 1000 □ Alen	Kr. 2,00.

Afsætning.

Afsætning af en Haveplan, Afstikning af Kanter og Opskovling af Gange.

Naar Arealet er under 4000 □ Al. pr. □ Al. 1 Øre
» » » over — — ¾ »

Flytning af Jord.

	Flytning af Jord pr. Kubikfavn.			
Naar Jorden tages	50 Al.	100 Al.	150 Al.	200 Al.
i omtrentlig	Tril.	Tril.	Tril.	Tril.
Jordhøjde	4,00	4,50	5,00	5,75
i 1 Fods Dybde	4,25	4,75	5,25	6,00
i 2 Fods Dybde	4,50	5,00	5,50	6,25
i 3 Fods Dybde	4,75	5,25	5,75	6,50
i 4 Fods Dybde	5,10	5,60	6,10	6,85

Ovenstaaende Priser gælder for Gennemsnits Transport Afstanden og for lige Tril fra Gravens Overkant til det Sted, hvor der tippes. Tillæg for Stigning af Tippen beregnes ved at Tippens Højde over Gravens Overkant deles med 2, og det derved udkomne Maal lægges til Grundens Dybde, hvorefter Priserne beregnes.

Skal Jorden læsses paa Vogn efter Trilningen, beregnes extra 35 Øre pr. Læs.

Gravning af Plantehuller.

Plantehuller til Allétræer paa Jord, der ikke har været gravet i Forvejen, 4 □ Al. og 1¼ Al. dybe pr. Stk. Kr. 0,35.

Plantehuller til Busketplanter paa Jord, der har været gravet, ¾ Al. lange, ¾ Al. brede, ¾ Al. dybe pr. 100 Stk. Kr. 5,00, pr. 1000 Stk. Kr. 30,00.

Plantning.

Plantning af større Allétræer inkl. Nedsætning af Stagen, Vanding samt Opbinding af Træet pr. Stk. Kr. 0,50.

Plantning af mindre Allétræer inkl. Nedsætning af Stagen, Vanding samt Opbinding af Træet pr. Stk. Kr. 0,35.

Plantning af Busketplanter inkl. Fasttrædning, eventuel Vanding samt Planering efter Plantningen pr. 100 Stk. Kr. 6,00, pr. 1000 Stk. Kr. 30,00.

Saaning af Plainer.

Planering, Saaning, Nedhakning og Nedrivning af Frøet samt Tromling pr. 1000 □ Al. Kr. 10,00.

Større Arealer billigere, mindre dyrere.

Anlæg af Haver.

Anlæg og Beplantning af en Have inkl. Levering af de nødvendige Planter og Gødning bør aldrig kalkuleres til lavere Pris end:

Naar Arealet er mindst 1 Tdr. Land pr. □ Al.	10 Ø.
» » » 5000—14,000 □ Al.	— 12 »
» » » under 5000 □ Al.	— 15 »

Havers Vedligeholdelse.

Den aarlige Vedligeholdelse af en Have kalkuleres at ville koste alene i Arbejdsløn mindst pr. □ Al. 4 Ø.

Gødning.

1 Tospænder Læs Kr. 6,00.

1 Enspænder Læs Kr. 3,50.

Gangstigrus.

1 Læs Gangstigrus paa 8 Tdr. Kr. 6,50.

Bortkørsel af Affald.

Bortkørsel af 1 Læs Affald Kr. 2,00—2,50.

Planter.

Allétræer, Frugtræer, Busketplanter, Slynplanter, Stauder, Stenhøjsplanter efter Katalogpriser.

Roser.

Højstammede Roser ca. 4' Stamme	pr. Stk. Kr. 2,00
Rodforædlede Roser	— » 0,45
Remontant-, The-, Thehybride-Roser i Potte	— » 0,70
Maaned-Roser i Potte	— » 0,50

Udplantningsplanter.

	pr. Stk.
Pelargonier	Kr. 0,25
Fuchsier, Heliotroper, Margueritter Georginer	
Penstemon, Calceolarier, Frøbegonier o. l.	» 0,20
Knoldbegonier i Potte	» 0,35
Tæppebedsplanter i Potte	Kr. 0,15—0,20
Canna	» 0,40—0,50
Hamp, Mais, Ricinus, Tobak, Solanum	Kr. 0,20
Lobelia — Stiklingsplanter	» 0,05
— Frøplanter	» 0,03
Pyrethrum	» 0,03
Levkoyer, Asters og andre Sommervæxter	» 0,02
Viola tricolor	» 0,08

København i Marts 1902.

Bestyrelsen

for

„Foreningen for arbejdsgivende
Anlægsgartnere“.

Gravearbejde i en københavnsk park i 1890'erne. Det vil vi også i dag kalde anlægsgartnerarbejde. Det var det næppe dengang. Fra 'Arbejdsmandens historie i 100 år'.³

Brolægningssjak ved en landevej omkring 1900. Brolægning var ikke da en del af anlægsgartnerarbejdet, hvad det siden blev. Teknikken er stort set uforandret i dag. Billede fra 'Arbejdsmandens historie i 100 år'.³

Stødning af belægningsoverflader udførtes dengang overalt med brolæggerjomfru. Det gør man trods alt ikke mere. Stødning var arbejdsmandsarbejde, mens selve brolægningen udførtes af uddannede brolæggere. Her er fire mand klar til at støde jomfruen foran Ceres bryggeriet i Århus. Ca. 1900. Fra 'Arbejdsmandens historie i 100 år'.³

◀ Til venstre foreningens første priskurant. Den fyldte fire små sider der her er sat sammen i to spalter. Den giver et godt billede af hvad anlægsgartnerarbejde dengang bestod af. Det var haver og planter det drejede sig om. Belægninger er synonymt med gangstigrus.

ansatte, godt øvede i sirligt havearbejde. Hans søn, Sven Bech, fortæller i 1986⁴: „Da far startede rådede ånden fra 'Herskab og Tjenestefolk'. Til kunderne i telefonen talte man i tredje person: 'Synes herr direktøren ikke?' og 'Kan det passe herr grosserereren at vi starter i denne uge?' Anlægsgartneren kørte ydmygt rundt på cykel med sit værktøj bundet på cyklen. Dagene var lange. Når far kom hjem, træt af arbejde, lagde han sig på sofaen og mor spurgte ham hvad han brugt af materialer til regnskabet som hun forestod. Med hakke, skovl og trillebør sled man, f.eks. med i jordarbejde, men det var kvalitetsarbejde, finplanering af jord som trukket efter en line.“

Traditionen var at de ansatte gartnere selv skulle lægge spade og beskærersaks til, mens arbejdsmændene skulle lægge skovl. Grejet blev bundet på cyklerne så man knap kunne køre på dem. Vognmænd med hestevogn sørgede for at hente affald og køre sten og grus til. Arbejdstøjet: Pænt - gerne med løsthængende urkæde og høj flip som blev hængt op i nærmeste træ under hårdt arbejde.

Konjunkturer op - og ned
Anlægsgartnerne nød godt af den ekspanderende middelklasse i århundredets første del. De gode konjunkturer fortsatte under 1. verdenskrig hvor 'gullasch-baronerne' personificerede den økonomi-

ske fordel det neutrale Danmark fik. Mange velhavende folk gav meget arbejde til anlægsgartnere. Mange offentlige parker og kirkegårde er også fra denne periode. I 1917, hvor medlemstallet er steget til 46, var der problemer med at skaffe arbejdskraft nok.

Så fulgte pludseligt faldende konjunkturer i kølvandet på slutningen af 1. verdenskrig. Det ramte anlægsgartneriet der var meget afhængig af købekraften i den bedre middelklasse. Året 1920 blev det første nøgleår for branchen hvor vilkårene ændrede sig markant.

Branchens muligheder rettede sig i takt med de forbedrede konjunkturer i løbet af 20'erne. Siden fulgte et nyt tilbageslag med depressionen fra omkring 1930 og almindelige stagnation og arbejdsløshed i 30'erne. Med det sociale boligbyggeris fødsel opstod dog et nyt marked for anlægsgartneren, og i krigsårene steg villahavearbejdet da forbrugsmulighederne var begrænsede. Næste nøgleår var 1950 hvor de nye økonomiske og teknologiske forudsætninger slog igennem.

En porøs branche

Faget havde oprindeligt ikke den struktur vi kender i dag. Der var flydende grænser mellem anlægsgartneren og havearkitekten. Ofte havde samme person begge funktioner. En tegning var normalt ikke meget mere end en skitse som havearkitekten selv var med til

at afsætte i marken. Endnu før var det almindeligt at haverne blev tegnet direkte på arealet med en tegnestok. Også mellem den private og offentlige sektor var der porøse grænser; et træk man kan finde langt op i tiden.

Foreningens første formand var V. Fabricius Hansen der i forbindelse med sin afgang som formand i 1908 blev stads-gartner i København. Den tredje formand var I.P. Andersen der var en af sin tids mest anerkendte havearkitekter. Det var I.P. Andersen der ihærdigt kæmpede for at skabe det første tidsskrift for faget. Det lykkedes i 1920 under navnet 'Havekunst' der ikke var et nyhedspræget brancheblad, men et fagligt magasin. Det er et blad der i dag udgives af Danske Landskabsarkitekter under navnet 'Landskab'.

Siden begyndte de forskellige sider af faget at markere sig mere selvstændigt. Der optrådte gradvist en spaltning mellem dem der mest var anlægsgartnere, og dem der mest var havearkitekter. Den kom til udtryk på foreningsplan allerede i 1931.

Navnene som indikator

Foreningen har skiftet navne flere gange i historien, og navneskiftene kan ses som en indikator for historiens forløb. Den konkrete anledning til foreningens fødsel, fagforeningerne, gav stødet til navnet 'Foreningen af Arbejdsgivende Anlægsgartnere' svarende til

allerede eksisterende 'Foreningen af Arbejdsgivende Handelsgartnere'.

I 1917 skiftede foreningen navn til 'Dansk Anlægsgartnerforening'. 'Arbejdsgivende' blev strøget. Det gamle navn var i forvejen dobbeltkonfekt da anlægsgartner dengang kun blev brugt om mester. Ansatte var gartnermedhjælpere. Umiddelbart efter blev navnet justeret til 'Dansk Anlægsgartner- og Havearkitektforening'.

Næste ændring var i 1931, og baggrunden var netop at havearkitekterne oprettede deres egen Dansk Havearkitektforening, mens anlægsgartnerne tog deres gamle navn. Opdelingen er siden anset som meget principiel, men i samtiden blev den ikke tillagt en særlig væsentlig betydning.

Økonomisk uafhængige

Havearkitekt Georg Boye skriver i 1952¹ om opdelingen at der var „ikke tale om om ud-løsning af en indre spænding, måske knapt nok en almindelig erkendelse af et faktisk modsætningsforhold. De medlemmer, der virkede som havearkitekter havde blot indset at de under visse omstændigheder stod stærkere alene.“

I en artikel i Havekunst 1935⁵ argumenterede C. Th. Sørensen: „Det må nu engang give en vidt forskellig indstilling om man beskæftiger sig med kunstnerisk eller forretningsmæssig virksomhed, og det er overordentligt svært at forlige disse to ting...“

„Trædning af en græsplæne før såning - et arbejde, som vanskeligt kan mekaniseres,“ skrev anlægsgartner Victor Hansen i 1952.

I 1930'ernes arbejdsløshed blev der givet tilskud til 'nødhjælpsarbejder'. Da arbejdsgiverne ikke måtte tjene på dem, kom de mest til at omfatte vejarbejder, anlæg af sportspladser, naturfredningsopgaver og lignende. Her en reguleringsopgave i Risskov, Århus, 1934. Fra 'Arbejdsmandens historie gennem 100 år'.²

Pkt. 2. Behandling af Forslag til ændring af Foreningens Lov

Ernst Jørgensen meddelte at der i dag er dannet en Havearkitekt-forening og mener derfor at der ikke er grund til at forandre Lovene, kun navnet.

Vald. Hansen mente vi skulde se tiden lidt an med hensyn til navneforandring.

Johs. Halle var af den formening at navneforandring skulde ske med dette navn.

N. Nørsgaard mente også vi skulde vente lidt

Havearkitekterne går solo. Fra referatet af den ekstraordinære generalforsamling 19. december 1931 i Dansk Anlægsgartner- og Havearkitektforening. Ud over et punkt med opsigelse af en overenskomst skal der behandles et forslag til ændring af foreningens love - og det forklares i Erstad Jørgensens meddelelse om at der er dannet en havearkitektforening.

Mel.: Jeg er Havren.

I den saakaldt gode gamle Tid,
gode gamle Tider? — bare glid!
Dengang Haverne var Græs og Grus
med tre Elmetrær, der havde Lus.

Anlægsgartner? Det var dengang en,
der gik rundt paa stive Træskoben,
skuffet Gangene og trilled Møg,
mens sørgmodig han paa Snadden røg.

Pengene, han tjente, var kun faa,
i lidt Snyderi hans Chance laa.
Fire Kvarter paa en Dag var Skidt,
fem à seks gav straks lidt mer Profit.

Ja saa sølle saa det den Gang ud,
men en Dag kom der fra Tyskland Bud.
V. Fabricius Hansen vendte hjem,
og med ham brød nye Tider frem.

Rask han samlede de femseks, der var,
gav en Øl og tændte en Cigar.
Vi maa ikke slaas som Hund og Kat,
faste Priser, ikke Spor Rabat.

Naar vor Stand nu er saa stor og stærk,
skyldes det Fabricius' gode Værk.
Lad os derfor hylde ham idag,
han er stadigvæk den samme Knag.

En lejlighedssang fra 40 års jubilæet i 1942 hvor man ser tilbage på dengang foreningen blev dannet. Motiverne skæres ud i pap. Stiftelsen er stadig i nogenlunde frisk erindring blandt fagets ældste udøvere og foreningens stifter hylides behørigt.

Anlægsgartnerne og havearkitekterne var en og samme branche. Her eksemplificeret med firmaet 'Harald Kjær & Søn Havearkitekt & Anlægsgartner'. Billedet er fra firmaets stand på blomsterudstillingen 1930 i Forum. Standen får dog ikke den bedste karakter af havearkitekten I.P. Andersen som i Havekunst skriver: „Kjær & Søn udstillede et dekorativt Flise- og Stenanlæg. Et sydlandsk præget Parti, der ved sit teatermæssige Præg ikke undlod at at gøre sin Virkning paa det jævne Publikum. Som Udtryk for en Vinterhavedekoration var det maaske ikke saa ringe...“ Blomsterudstillingerne i Forum i 20'erne og 30'erne var i øvrigt et tydeligt tegn på at markedsføringen hurtigt blev en væsentlig del af faget.

Denne holdning blev imødegået af havearkitekt Erstad-Jørgensen⁵ der slog på at især de intime privathaver kunne indeholde enkeltheder der ikke lod sig fastlægge i en plan eller beskrivelse eller egnede sig til udbud. C.Th. Sørensen mente derimod at udførelsen ikke var et problem hvis anlægsgartneren var dygtig og samvittighedsfuld.

Georg Boye vurderede i 1952 at udviklingen gav C.Th. Sørensen ret¹. Han understregede den principielle fordel ved at havearkitekten er bygherrens tillidsmand og er uden økonomiske mellemværende med anlægsgartneren. Det var et forhold der havde fået stigende betydning i takt med at

socialt boligbyggeri og andre offentlige arbejder havde udvidet arbejdsområdet.

Trods spaltningen i to foreninger fortsatte et nært samarbejde, bl.a. om tidsskriftet Havekunst. Først med anlægsgartnerne som udgiver, og efter 1939 med havearkitekterne. Samarbejdet blev først endelig afbrudt i 1947 da Dansk Anlægsgartnerforening startede sit eget 'Maanedblad for Anlægsgartneri'.

I artiklen fra 1935 gjorde C. Th. Sørensen status for erhvervet: „Vi har nu tre slags havearkitekter. De der lever af projekteringsarbejde, havearkitekter som driver anlægsgartneri (man kan også sige anlægsgartnerne, som kalder sig

havearkitekter) og havearkitekter som hovedsagelig eller delvis lever af et embede eller et andet erhverv.“ Første kategori vurderede C. Th. Sørensen som 'yderst tyndt repræsenteret' og han mente kun at der kunne blive projekteringsarbejde til 5-15 stykker. Spådommens kunst er svær!

Foreningens struktur

Medlemsskaren i foreningen voksede hurtigt fra de otte der var startet i 1902. Tiderne var gode. Med byudviklingen begyndte også en geografisk spredning af branchen. Spredningen gjorde at der dannedes lokale foreninger hvoraf nogle fusionerede med Foreningen for Arbejdsgivende Anlægs-

gartnere. I forbindelse med at 'Foreningen for Arbejdsgivende Anlægsgartnerne i Aarhus' søgte om optagelse i 1919⁹, vedtog man at opdele foreningen i lokale kredse. Man forudså ikke at konjunkturerne dykkede lige efter med strejker, faldende arbejdsopgaver og medlemsfrafald. Kredsen blev stillet frit og ledelsen samlet i én bestyrelse. Nogle kredse dannede selvstændige foreninger, og parallelle foreninger er et træk der kan følges frem til 1957.

Med de bedre år i sidste del af 1920'erne steg medlemstallet igen og kredsstrukturen blev genindført. Man kunne oprette en kreds når man i et område syntes man var nok til

det - og bare man var mindst fem. Ellers kunne man bare være individuelt medlem. Kredsene dækkede geografisk mindre områder end i dag.

Omkring 1950 var der seks kredse foruden individuelle medlemmer i tyndt besatte områder. I Midtjylland var der slet ingen kredse. Her havde foreningen 'Dansk Provinsanlægsgartnerforening' en væsentlig tilslutning. I Københavns nordlige forstæder valgte en del virksomheder samtidig alternativet 'Københavns og Omegns Anlægsgartnerforening' dannet i 1942. Een kreds havde slet ingen geografisk tilknytning. Det var den tilknyttede 'Foreningen for private kirkegårdsgartnere' der stadig eksisterede i 60'erne. Kirkegårdens drift var i vid udstrækning udliciteret til private virksomheder; en ordning der først uddøde i 1970'erne.

Nye opgaver i 30'erne

I 30'erne udviklede arbejdsområdet sig, især på grund af de sociale boligbyggerier. Desuden var det moderne byggeri af en anden karakter end de gamle, nemlig parkbebyggelser. Her fik anlægsgartnerne en helt anden arbejdsplads med store arealer og helt andre jordmængder.

Victor Hansen fremhæver i 1952¹ jordflytningen som det længe uløste problem: „Spaden og trillebøren slår ikke rigtigt til, man forsøger sig endnu en gang med heste og markredskaber, dog suppleret med brugen af lastbiler inden for anlægsområdet.“ Heste

blev bl.a. monteret den tids dumpere, 'gumper' opkaldt efter den tohjulede passager-vogn 'jumpen' med kusken stående bagpå.

Traktoren er ved dukke frem, men den er endnu for klodset og uhåndterlig, fortsætter Victor Hansen. Han beklager samtidig at jordflytningen for en meget stor del er gledet over til entreprenører hvilket er „til stor skade for den gartneriske behandling af jorden, idet entreprenøren ikke kan have samme faglige indsigt som anlægsgartneren.“ Sådan hører vi også i dag.

På andre måder gik det lettere: „På de store græsarealer kan den gamle håndmaskine ikke anvendes med udbytte, og forbavsende hurtigt udvikler motorplæneklipperen sig et nyttigt og brugeligt mekanisk redskab,“ skriver Victor Hansen.

Med de nye opgaver udviklede der sig enkelte større virksomheder og kendte indehavere som Jørgen Olsen, Valdemar Hansen, Poul Rasmussen, H.H. Sørensen og Niels Nørsgaard. Med de nye opgaver gjorde branchen sig mindre sårbar over for det private og ellers dominerende villahavemarked.

Oprustning efter krigen

Tiden omkring 1950 markerer et vendepunkt i fagets historie. På dette tidspunkt var branchen stadig præget af villahaverne der gav brød til en sværm af småfirmaer.

Så sent som i 1950 havde de tre anlægsgartnerforeninger

sammen ca. 500 medlemmer, over det dobbelte af i dag. Laurits Jørgensen skrev i 1952¹ at det endda kun var omkring 2/5 af dem man kunne registrere i telefonbøgerne. Han vurderede den gennemsnitlige omsætning blandt medlemmerne til ca. 25.000 kr. hvoraf 35% var løn. Der var næppe over 1-2 ansatte i gennemsnit.

Men omkring 1950 var samfundet ved at få hjulene i gang efter krigen. Samfundet var i hastig forandring og byggeriet i vækst samtidig med at krigen havde skabt et teknologispring. Vægten i opgaverne begyndte at forskyde sig, og anlægsgartneren sprang med på vognen.

Victor Hansen i 1952¹: „Den anden verdenskrig giver den maskinelle udvikling et kolosalt skub fremad, således at anlægsgartnerens besværligheder fra før krigen med at

Under de mindre forhold i haver var der sjældent ordentlig plads til heste og markredskaber. Jordarbejder måtte udføres med trillebøre. „Jordflytning med trillebør vil blive brugt længe endnu under mindre forhold,“ lyder teksten til dette billede fra 'Dansk Anlægsgartnerforening 1902-1952' udgivet i netop 1952. Trillebørene er for længst erstattet af motordumpere hvoraf de mindste kaldes motoriserede trillebøre med skyldig reference til det historiske ophav.

finde de egnede maskintyper ikke eksisterer mere,“ lyder det optimistisk. „Jordfræsere, traktorer, bulldozere og motorsprøjter, alle kommer de på markedet i et tempo der næsten tager pusten fra en. Anlægsgartneren står pludselig over for en helt ny arbejdsmetode der kræver både teknisk indsigt og sidst, men ikke mindst, større kapitalinvestering.“

De store maskiner blev introduceret i anlægsgartneriet i 1949 ved bebyggelsen af Bella-høj, der samtidig var den første højhusbebyggelse i landet. Anlægsgartner Ingemann Hansen købte selv i England en maskine som Victor Hansen beskriver som en 'stor gummed med hydraulisk frontlæsser'. Kort efter kom bulldozeren der med tanks som ophav var udviklet til at bygge flyvepladser under krigen.

Mekaniseringen begyndte at tage fart efter krigen. Her er et læsseggregat monteret på Farmall-traktor. En 'traktoagravko' kaldes maskinen i 'Maanedstidende for Anlægsgartneri' april 1948 hvor billedet er fra. Maskinen tilhørte Ingemann Hansen som året efter købte en gummed i England. Den blev brugt under opførelse af højhusbebyggelsen Bella-høj der blev debuten for de tunge maskiner i anlægsgartneriet.

Igen fra Bellahøj, denne gang fra det store friluftsteater der er under anlæg engang i 1950'erne. Nu er det ikke blot sociale boligbyggerier, men en række andre hel- og halvoffentlige anlæg der præger anlægsgartnerens arbejde. Amfiteatret bygges op med stødtrin af fliser. Det eksisterer stadig, og er fuldt funktionsdygtigt selv der generelt er sket en vis sætning i jorden og fliserne ikke står så ensartet som her.

De store maskiner til jordarbejder bliver i 60'erne almindelige i anlægsgartneriet som selv påtager sig en væsentlig del af de store jordarbejder, og i hvert fald muldafrømning og -pålægning. Her er en læssemaskine på larvebånd, en såkaldt traxcavator, igang med med at læsse muld i 1971. I dag er det meste jordarbejde overladt til specialiserede jordentreprenører. Jordmaskinerne er blevet meget dyre og skal kunne køre hele tiden for at kunne forrente sig.

Mekaniseringen blev kickstartet fordi tilbudene på jordarbejdet blev regnet ud efter 'trillebørspriser'. Med nye maskiner kunne jordarbejdet klares til den halve pris, fortæller Victor Hansen: „Havde vi godt arbejde til omkring en million kroner, var maskinerne betalt når arbejdet var færdiggjort. Det var heldigt at forholdene var sådan, for hvis ikke anlægsgartnerne havde taget maskinerne i brug havde det været entreprenørerne der havde løbet med det hele.”

Boom ga da bom

Det gjorde entreprenørerne ikke. Med det økonomiske

boom, den eksploderende byudvikling, lave energipriser og en meget byggevenlig boligpolitik opstod der mange store anlægsgartnervirksomheder.

Sven Bech, der havde firmaet efter sin far Axel Bech, fortæller i 1986⁴ om hvordan virksomhedens første traktor blev betalt efter en tolvler i tips. Hvorefter det gik slag i slag:

„Vi fik flere traktorer, efterhånden et par og tyve plus bulldozere og gummiged. Vi havde mange store arbejder, bl.a. Albertslund, ca. tre fjerdedele af Danmarks Tekniske højskole, Topsikring i Ballerup, Rank Xerox, Siemens, Kundedata, Toms Fabrikker, Spare-

kassens Datacentral og Nygårdsparken i Rødovre. Vi havde meget at gøre med boligelskaberne. Vi tjente mange penge - det var gullaschtider, og vi fik noget for arbejdet. Næsten alt blev lavet i akkordarbejde. Om vinteren lavede vi beskæring i villahaver.”

Fra 5-6 cyklende medarbejdere i 30'erne var virksomheden i 60'erne kommet op på 170-180 tungt bevæbnede mænd der tog del den voldsomme byudvikling der fandt sted i byranden: boligbyggeri, erhvervsbyggeri og institutionsbyggeri. Villahaver var reduceret til bibeskæftigelse.

Der var som nu også mange mindre virksomheder der var orienteret mod de mindre opgaver. Men egentlig havepasning var en opgave på vej ud, og jord- og belægningsarbejde fyldte mere end plantning og pleje.

En ting var dog fortsat uforandret: arbejdet udførtes i akkord. Allerede fra 1902 var priskuranter til akkord en væsentlig foreningsaktivitet, og den fik ny luft med det stigende belægningsarbejde der er relativt nemt at beregne akkorder ud fra. I 70'erne faldt omfanget af akkordarbejde, og i dag er det næsten væk, selv om Danske Anlægsgartner-

	1890	1900	1910	1920	1930	1940
Samfundets politisk-økonomiske udvikling	Stabil fremgang. Industrialisering. Byudvikling. Fagforeninger og arbejdsgiverforeninger dannes		Fremgangen fortsætter under 1. verdenskrig hvor Danmark er neutral.	Brat konjunktur-nedgang efter 1920, gradvis forbedring i 1920'erne.	Stagnation i 30'erne og 40'erne. Statslig regulering.	
Marked og arbejdsopgaver	Villahaver				Sociale boligbyggerier kommer til, men villahaver dominerer fortsat	
Erhvervsstruktur	Mange små virksomheder.				Større virksomheder opstår	
Teknologien	Håndværktøj, trillebør, heste og vogn. Cykel.					
Uddannelse	Privat mesterlære og private gartnerskoler. Herregårdsgartnerier.			Specifikke anlægsgartnerkurser som efteruddannelse.		Gartneruddannelse under lærlingelov, men uden anlægsgartneri.
Foreningens navn	Foreningen for Arbejdsgivende Anlægsgartnere			Dansk Anlægsgartner- og Havearkitektforening		Dansk Anlægsgartnerforening

Med det tiltagende byggeri fra slutningen af 1940'erne opstod gradvist flere specialprodukter. Betonindustrien introducerede specialsten og -fliser hvoraf denne sekskantede Bellahøjflise var en af de første.

Parcelhusbyggeriet var en del af den voldsomme byudvikling i 60'erne. Her er anlægsgartneren gået i gang med jordbehandlingen med tidens traditionelle landbrugsredskaber: en fjedertandsharve med strigle trukket af en Massey Ferguson 135. Fra 1965.

re og SiD troligt reviderer akkordtidskuranten hver gang der forhandles overenskomst.

Tilbageslag

„I 1960'erne og 1970'erne gik det jo i olie, der gik simpelthen for nemt.“ Endnu et citat fra Sven Bech⁴ der antyder hvilken vej det begyndte at gå. I tiden omkring oliekrisen i 1973 gik byggeriet voldsomt tilbage. I anlægsgartneriet var krisen af gode grunde mest mærkbar i de store virksomheder der havde satset på de store anlægsgaver.“

Anlægsgartnermester Niels Arne Rasmussen fortæller i 1986⁴: „Det var en stor fejl ved anlægsgartneriet at hver eneste mester selv kunne præsentere en stor maskinpark som der ikke var behov for. Tre fjerdedele af året var der ikke noget at lave.“

Samtidig begyndte de gamle gartnerhvervdiere at smuldre: „Det store opsving med maskinerne kom fordi man skulle tjene penge i en fart, og så skete der blandt andet det at vedligeholdelsesarbejder kom i miskredit. Folkene ville ikke ret gerne have med det arbejde at gøre. Det gav flere penge at lægge fliser på akkord end at hakke ukrudt. Også det var et tilbageslag,“ siger Niels Arne Rasmussen.

Han suppleres af anlægsgartner Albert Sabransky⁴: „Somme tider gik man til yderligheder med maskinerne. Det var sådan at man næsten

glemte at der var noget der hed en trillebør.“

Foreningen følger med

Dansk Anlægsgartnerforening fulgte med nye tider. Man oprettede allerede i 1948 et mekaniseringsudvalg og diskuterede hvordan man skulle blive et 'rigtigt' fag med egne uddannelser. Samtidig overvejser man foreningernes struktur og sammenlægning.

En følge blev at Dansk Anlægsgartnerforening i 1950 blev lagt sammen med Dansk Provinsanlægsgartnerforening og København og Omegns Anlægsgartnerforening under navnet 'De Samvirkende Danske Anlægsgartnerforeninger'. Den nye forening havde dog karakter af en paraply hvorunder de gamle strukturer fortsat eksisterede i store træk.

Det ændrede sig i 1957 da en fælles landsdækkende forening blev stiftet med den nuværende kredsinddeling. Landsforeningen af Danske Anlægsgartnere blev det nye navn der understregede at der kun var én forening der til gengæld dækker hele landet.

Sammenlægningen var bundet i ønsket om at få en mere slagkraftig forening og rationalisere ressourcerne. De tre medlemsblade der var opstået siden samarbejdet med 'Havekunst' ophørte, var allerede slået sammen under navnet 'Anlægsgartneren' i 1951. Efter foreningernes fusion i 1957 fulgte oprettelsen

1950	1960	1970	1980	1990	2000	2010?
Så småt økonomisk fremgang. Politisk stabilitet.	Økonomisk boom. Heftig byudvikling. Politisk stabilitet fortsætter.	Oliekrise. Stagnering. Politisk ustabilitet. Byggeriet aftager.	Politisk stabilitet. Svag økonomisk vækst. Stigende fokus på miljøet.	Forbigående konjunkturedgang i starten af 90'erne. Derefter stigende økonomisk vækst. Politisk stabilitet. Fokus på miljøet.		
Færre villahaver, flere boligbyggerier og andre hel- og halv-offentlige opgaver	Boligbyggerier samt hel- og halvoftentlige opgaver dominerer. Mange jord- og belægningsarbejder.	Afmatning i opgavemængde.	Stigende opgavemængde. Mere vejplantning og andre miljøprægede opgaver.	Villahaver er igen en betydende del af markedet. Fortsat miljøprægede arbejder. Store jordarbejder forsvinder.		
Gradvis færre, men større virksomheder			Stabil, uændret erhvervsstruktur			
Entreprentmaskiner og traktorer overtager jordarbejdet.						
Anlægsgartneri med i lærlinguddannelsen.	Selvstændig anlægsgartneruddannelse som anlægsgartner. Ny efteruddannelse.		EFG og specialarbejderkurser.	EU-uddannelse og AMU-kurser		
De Samvirkende Danske Anlægsgartnerforeninger	Landsforeningen af Danske Anlægsgartnere	Landsforeningen Danske Anlægsgartnermestre			Danske Anlægsgartnere	

af et sekretariat. Det skete i 1958 med ansættelsen af Poul Frøling der skulle komme til at sidde lige til 1983. Sekretariatet udviklede sig og flyttede flere gange for at få mere plads, bl.a. for at huse en konsulenttjeneste fra 1971.

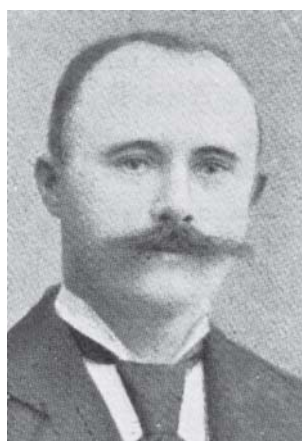
For at styrke den erhvervs-politiske indsats blev foreningen i 1965 medlem af Håndværksrådet, et medlemsskab der er fortsat til i dag hvor Håndværksrådet også varetager en del af foreningens juridiske sagsbehandling. Tilslutning til en hovedorganisation på overenskomstsiden måtte vente helt til 1987 da foreningen efter årtiers diskussion meldtes ind i Sammenslutningen af Landbrugs Arbejdsgiverforeninger (SALA).

Navnet fra 1957 løb snart ind i det problem at 'anlægsgartner' ikke længere var forbeholdt mester. I takt med at uddannelsen blev formaliseret kaldte alle uddannede sig for anlægsgartner. Fra 1967 ændredes betegnelsen på næringsbrevet samtidig fra anlægsgartner til anlægsgartnermester. Det førte otte år efter til det justerede navn Landsforeningen Danske Anlægsgartnermestre.

Det foreløbigt sidste navneskifte fandt sted i 2001 hvor foreningen efter et par års til-løb fik moderniseret sit navn til Danske Anlægsgartnere. Det korte, mundrette navn afspejler at faktorer som profilering, markedsføring og image

Med det sociale boligbyggeri i 1930'erne får anlægsgartnerne en opgave ved siden af villahaverne. Det er en opgave som siden skulle blive meget betydningsfuld. Opgaverne er startsskuddet til de større virksomheder der ikke længere er professionelle havemænd, men grønne entreprenører. Gravemaskinerne blev almindelige i 50'erne. På billedet, der fra midten af årtiet, graves der ud til boligblok. Foto fra 'Arbejdsmandens historie gennem 100 år'.

V. Fabricius Hansen, primus motor bag foreningens fødsel og første formand. Senere stadsgartner i København.

Landsformænd

V. Fabricius Hansen 1902-1908
 Ludvig Poulsen 1908-1914
 I.P. Andersen 1914-1922
 P.N. Klougart 1922-1923
 Valdemar Hansen 1923-1951
 Lauritz Jørgensen 1951-1957
 Ingemann Hansen 1957-1960
 H.P. Samuelsen 1960-1964
 J. Schou Nielsen 1964-1972
 Johannes Kortegaard 1972-1976
 Carlo Nielsen 1976-1978
 Ove Nedergaard 1978-1981
 K. Flemming Jacobsen 1981-1988
 Poul Malmos 1988-1994
 Frode Westh 1994-1999
 Lars Aarup 1999-

Lars Aarup, foreningens nuværende og 16. formand. Om tre år når han den gennemsnitlige formandstid.

Ofte tales der om Danske Anlægsgartnere som både arbejdsgiverforening, brancheforening og håndværkerforening. Med det sidste tænkes mest på det sociale islæt som ganske rigtigt altid har været fremtrædende. Billedet er fra en 'kammeratskabsaften' i 1982 hvor herren til venstre, Poul Erik Leegaard, blev keglekonge. Foreningens allerførste specialudvalg var et 'fornøjelsesudvalg' fra 1914. Første arrangement var en tur til Hamburg i august samme år - men den blev aflyst som følge af 1. verdenskrig der udbrød i samme måned.

Fra første færd har overenskomster og fagretlige sager været en central aktivitet i foreningen. Her forhandler SiD's Svend Aage Laursen (til venstre) og Landsforeningen Danske Anlægsgartnermestres Johannes Kortegaard i 1975. Datoen er præcist mandag den 13. januar som kalenderen i baggrunden viser.

Efteruddannelseskursus i sten- og flisearbejde. Sønderborg 1963.

har fået større vægt. Næsten samme argumentation lå pudsig nok bag det første navneskifte. Betegnelsen 'mester' er i dag ikke afgørende længere, bl.a. fordi mange virksomheder ikke længere er mester-virksomheder, men selskaber. Desuden kan grønne afdelinger i store entreprenørvirksomheder bliver medlemmer.

Udviklingen til i dag

Oliekrisen markerede slutning på det økonomiske boom. Efter en vis tilpasningsperiode har anlægsgartnerfaget siden haft ret stabile vilkår. Det spiller en væsentlig rolle at opgavemængden er blevet mere varieret end før.

Byggeriet har haft et jævnt, omend til tider ustabil niveau, og har løbende kastet opgaver af sig. Hertil er kommet flere opgaver knyttet til gadebeplantning, pleje og andre miljøprægede opgaver. Udlicitering af offentlig drift har været det store erhvervspolitiske diskussionsemne de sidste 15 år og har betydet mere arbejde for de private firmaer, selv om omfanget efter deres mening lader en del tilbage at ønske. Desuden er der kommet mange flere opgaver knyttet til byfornyelse. Især i de sidste ti år er villahaverne også kommet tilbage som en væsentlig opgave, bl.a. i kraft af hjemmeserviceordningen.

Der har dog også været opgaver der er blevet mindre af. Det gælder først og fremmest de mere entreprenørprægede opgaver som større jordarbejder og ledningsarbejder der er overtaget af entreprenørvirksomhederne. Det hænger i vid udstrækning sammen med den teknologiske udvikling der har medført stadig større, bedre og dyrere maskiner som de mindre anlægsgartnerfirmaer har problemer med at forrente. Til gengæld har anlægsgartnerne fået mange mindre maskiner der ikke mindst er velegnede til opgaver i byfornyelsen.

Opgavespredningen har været medvirkende til at anlægsgartneriet som fag har haft en lang stabil periode, hvor periodevis nedgange i byggeriet ikke er slået nær så hårdt igennem som i andre byggefag. En vis krise kunne anes i begyn-

delse af 90'erne i tilknytning til 'kartoffelkuren', men i et større perspektiv var det kun en krusning.

Udviklingen i 60'erne og 70'erne betød at mange små firmaer lukkede og at andre firmaer blev meget større. Fra 500 medlemmer i starten af 50'erne sank medlemsantallet i foreningen til et stykke under 200 omkring 1980. Det skyldtes dog ikke kun tiderne, men også foreningens tiltrækningskraft. Da foreningsarbejdet blev styrket steg medlemsantallet igen og har siden holdt sig omkring eller lidt over 200. I dag er medlemstallet 215.

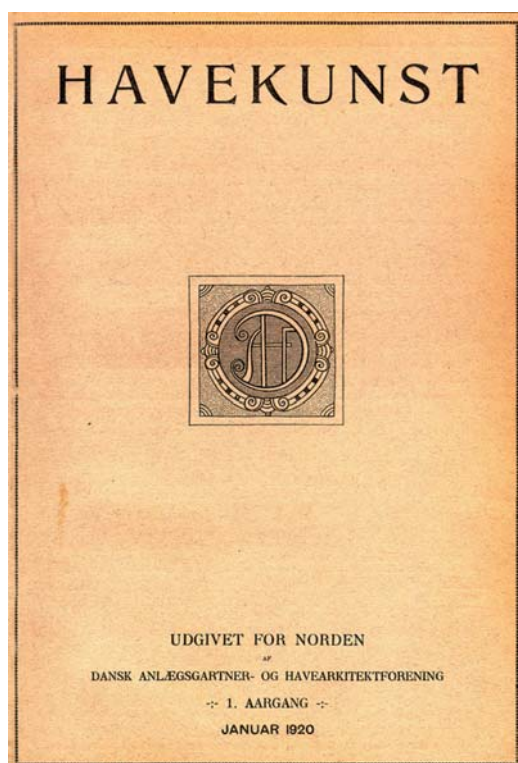
Fagets uddannelser

Gartneruddannelsernes tidligste historie er knyttet til slots- og herregårdshaverne som også var de næsten eneste arbejdspladser for faglærte gartnere. Både uddannelsen og arbejdet var alsidigt og omfattede hele det spektrum der i dag varetages af forskellige gartnerlinier.

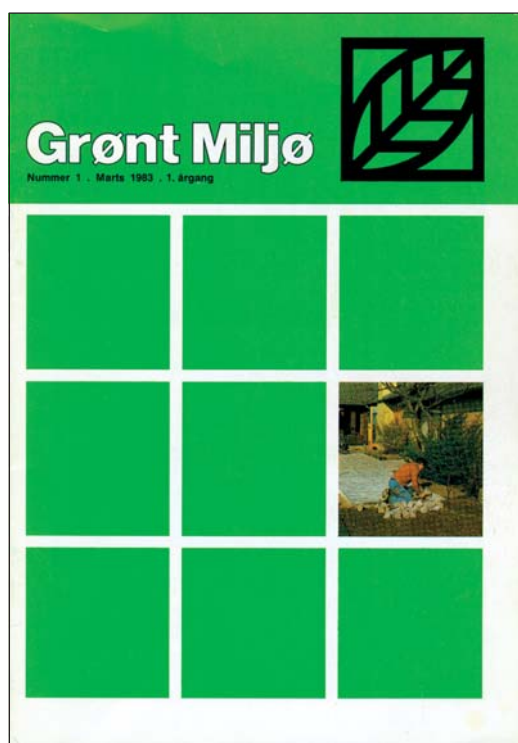
Første formelle undervisningsplan fra 1811 omfattede både køkken- og frugthave, blomsterdrift, landskabsgartneri og havebygningskunst. Allerede i 1833 skelnede man dog mellem almindelige gartnere, d.v.s. håndværkere og kunstgartnere der skulle 'være i besiddelse af en vis grad af videnskabelig dannelse'. Uddannelsen var knyttet til den såkaldte gartnerlæreanstalt ved Rosenborg Slotshave der i 1850 blev lovfæstet ved lov og opretholdt til 1909.

Med erhvervsgartneriets og anlægsgartneriets udvikling kom private gartnerskoler på banen, Havebrugshøjskolen Vilvorde i 1876 og Beder Gartnerskole i 1889. Igen var det blandede uddannelser hvor anlægsgartneri højt indgik som specialfag.

På grund af vilkårene oprettede Dansk Anlægsgartner- og Havearkitektforening derfor i 1917 'fagskole for anlægsgartnere' i samarbejde med Teknologisk Institut. Her blev der i vintermånederne undervist i specielle anlægsgartnerdiscipliner med stor søgning. Fra og med arbejdsløshedsperioden sidst i 20'erne kom der også dagkurser for ledige i samarbejde med Dansk Gartnerfor-

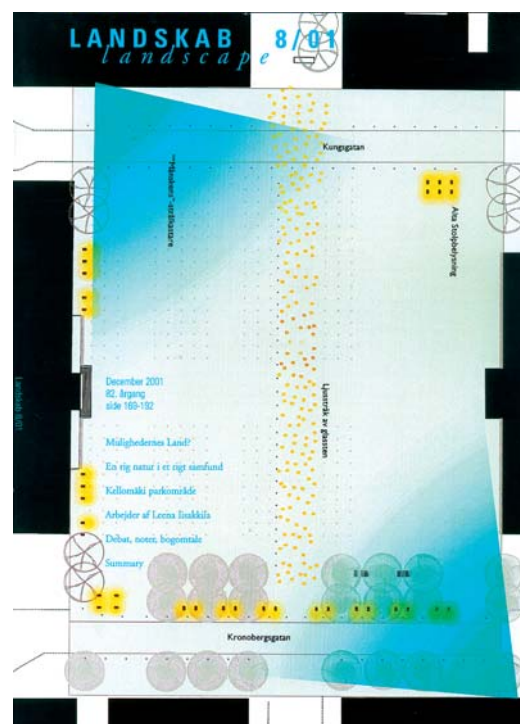
Havekunst nr. 1, 1920. Det første nummer af 'Havekunst' som formanden I.P. Andersen var en stærk fortalende for. Det var et fagligt magasin med et enkelt klassisk layout. Efter at anlægsgartnere og havearkitekter organisatorisk gik hver til sit i 1931 forblev 'Havekunst' et fælles projekt ind til 1947, først med anlægsgartnerne som udgiver, siden med havearkitekterne. I dag eksisterer bladet som Danske Landskabsarkitekters blad 'Landskab'.

Grønt Miljø nr. 1, 1983. 'Anlægsgartneren' blev i 1983 til to blade: et uprætentøst nyhedsbrev (LDA-Nyt der i dag hedder Danske Anlægsgartneres Nyhedsbrev) og Grønt Miljø. Det udkom først med fire årlige numre i lille format og et begrænset antal sider. Nu er bladets omfang flerdoblet, layoutet forandret og formatet forstørret. Det formidler viden inden for den mere tekniske del af anlægsgartneriet, og orienterer kun ret overfladisk inden for tilgrænsende discipliner.

Anlægsgartneren nr. 1, 1951. Efter at forladt samarbejdet med 'Havekunst' dannede Dansk Anlægsgartnerforening i 1947 'Maanedblad for Anlægsgartneri' ligesom to søsterforeninger fik deres blade. I forbindelse med fusionen lavede man det fælles blad 'Anlægsgartneren' opkaldt efter det ene af bladene. Første nummer ses her. Det var et medlemsblad med både foreningsstof, kammeratskabsstof og fagstof. Redaktionen har fejlagtigt anført 5. årgang.

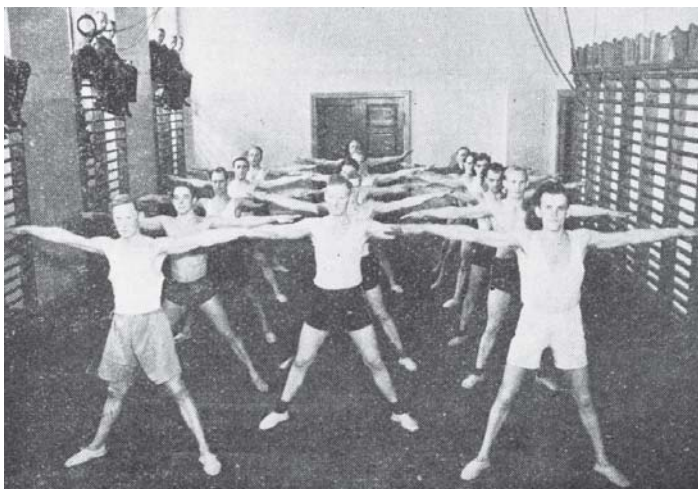

Landskab nr. 8, 2001. Formelt er 'Landskab' den direkte arvtager til 'Havekunst'. Bladet orienterer primært om projektarbejder. På den måde supplerer 'Landskab' og 'Grønt Miljø' hinanden. Men næppe optimalt. Der synes især at mangle anlægstekniske beskrivelser og vurderinger af projekter. Desuden er dækningen af by- og landskabsplanlægningen noget tilfældig. Det er ikke en kritik af 'Landskab', men en konstatering af at nogle stofområder falder ned mellem bladene.

Fra 'A-dagen' i 1975 på Vilvorde hvor træpleje var temaet. Til højre foredragsholderne: fra venstre fagkonsulent Poul Pedersen, Niels Hvass, Jørgen Mosegaard og A. Yde Andersen. A-dagen, der betød de 'anlægsgartneriske fags dag' var i 60'erne og 70'erne en fast tilbagevendende faglig konference i en tid hvor kurser og konferencer ikke var hverdagskost. I 80'erne døde den ud.

Havebrugshøjskolen Vilvorde blev oprettet som en privat anlægsgartner-skole i 1876 af Stephan Nyeland. Indtil 1980 lå skolen i Ordrup ved København hvor den blev et fagligt og socialt midtpunkt. Vilvorde flyttede til Tølløse og gik konkurs i 1992. Navnet er bevaret som en afdeling på Roskilde Tekniske Skole og i vejnavnet Vilvordevej.

Kurserne på Teknologisk Institut var fagets faste efteruddannelse i 40 år. Øverst er der øvelser i tegnesalen. Nederst strækkes musklerne. „De unge Gartnere i fuldt sving med Morgengymnastikken. Efter en Times skrappe Øvelser en varm og kold bruser, og saa er man klar til Dagens Arbejde med friskt Humør,“ hedder det i 'Maanedsbld for Anlægsgartneri' i august 1948.

bund. Kurserne fortsatte i samme regi til op i 50'erne hvor de blev udhulet af den nye lærlingeuddannelse.

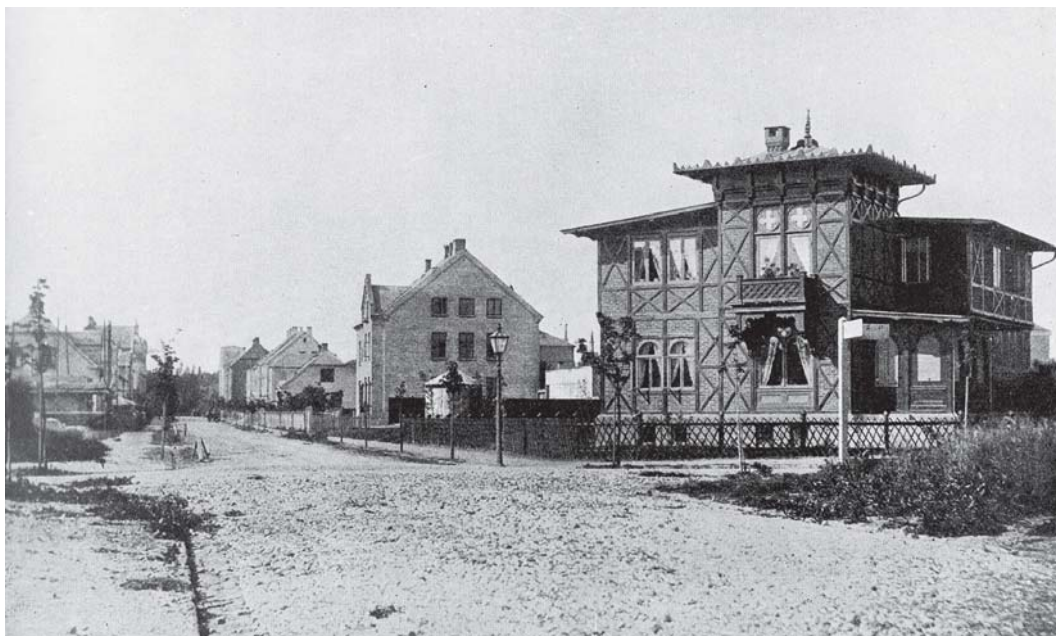
Men ikke ret længe. Med ny lovgivning om efteruddannelse af faglærte indledtes i 1966 en ny efteruddannelse af anlægsgartnere. Partnerne var nu de gamle fra før foruden Arbejdsministeriet og havebrugshøjskolerne. Initiativet blev senere til 'Gartnerfagernes Efteruddannelse' hvor også de andre gartnerfag var med. I lyset af 60'ernes voldsomme behov for arbejdskraft og manglen på faglærte blev kurserne efterhånden mere rettet mod ufaglærte. I 1973 blev de til specialarbejderkurser, de senere AMU-kurser, som stadig er meget talrige inden for anlægsgartneriet.

Gartnerfaget blev længe holdt uden for lærlingeloven med henvisning til at gartneri var 'et frit erhverv' hvor uddannelse var et rent privat anliggende. Det lykkedes dog i 1937 at komme under lærlingeloven - dog stadig uden anlægsgartneri. Anlægsgartneri blev først et defineret læreområde i gartneruddannelsen i 1948, og i de første 20 år

endda kun som halvdelen af uddannelsen der skulle omfatte to læreområder. Det var en mesterlære med aftenskole, men fra 1964 var der krav om dagskole, enten 2x6 uger eller et sammenhængende halvt år.

Anlægsgartneriet var det første gartnerfag der gik helt over den nye efg-uddannelse i 1975, en uddannelse der i 1991 blev til erhvervsuddannelsen (EU) som anlægsgartner med skoleperioder spredt ud over den i dag 3 år og 10 måneder lange uddannelse. Uddannelsen har i søgning nu fuldstændigt distanceret de andre gartneruddannelser. Man kan i dag blive anlægsgartner på fire skoler, mens flere andre alene tilbyder grundforløbet.

Uddannelsen som anlægsgartneretekniker begyndte i 1973 som en to-årig overbygning. Først på flere skoler i en rotationsordning, men snart efter kun på Vilvorde. I dag kan uddannelsen tages på de to skoler Selandia (før Teknisk Skole Slagelse) og Dansk Center for Jordbrugsuddannelse (før Beder Gartneriskole). Uddannelsens navn har skiftet flere gange og kaldes i dag 'jordbrugsteknolog' med spe-

Sankt Knuds Vej fotograferet i 1868. Året efter opførtes det hus som i dag rummer Danske Anlægsgartneres sekretariat. Det blev bygget på grunden mellem de to huse til højre hvoraf det nærmeste landstedagtige hus for længst er erstattet af etagehuse. Nærmest til venstre blev der siden bygget en karré hvor foreningens første selvstændige domicil havde til huse i en nedlagt cigarbutik. Kvarteret var det først villakvarter i landet hvor velhavere flyttede ud til fra det sammenpakkede København kun halvanden kilometer væk. Bemærk vejbelægningen af makadam uden top lag, de nyplantede gadetræer og gaslygterne. Foto fra 'København Før og nu'.

cialer i enten 'landskab og anlæg' eller 'natur og miljø'.

Hertil kan nævnes den tidligere skovteknikeruddannelse, som under sit nye navn 'skov- og landskabsingeniøruddannelsen' har nærmet sig anlægsgartnerområdet. På samme måde har have, landskab og skov generelt nærmet sig hinanden.

For dem der søgte en højere uddannelse har Den Kongelige Veterinær og Landbohøjskole siden 1905 undervist i anlægsgartneri, oprindeligt som led i uddannelsen som havebrugs-kandidat. I 1919 oprettedes et lektorat i faget, men først i 1960 blev faget en selvstændig 5-årig uddannelse, først som hortonomuddannelsens 'linie for have og landskab', siden som den helt selvstændige landskabsarkitektuddannelse.

Der har desuden i tidens løb været en række andre uddannelser. En af dem var 'anlægsgartnerens skole' i Det Kongelige Selskabs Have der blev oprettet i delvis protest mod den beskedne undervisning i anlægsgartneri på Landbohøjskolen. Den virkede fra 1947 til 1963 og kan bedst sammenlignes med den senere uddannelse som anlægstekniker. I sine sidste år var skolen dog reduceret til en forskole for dem der skulle begynde havearkitektuddannelsen.

Sekretariatet

En forening behøver naturligvis ikke noget sekretariat med ansatte. Anlægsgartnerens forening havde det heller

ikke de første 56 år hvor foreningens medlemmer selv gjorde hvad der skulle gøres. Men skal foreningen begynde at varetage faste, daglige administrative opgaver, erhvervs-politisk virksomhed og konsulenttjeneste er der normalt ingen vej uden om.

I 1950'erne var den økonomiske vækst ved at komme godt i gang efter krigsårene. Byggeriet var i hastig vækst. I Dansk Anlægsgartnerforening, hvor man som andre steder mærkede hvad der var i gære, diskuteredes hvordan man skulle forholde sig til fremtiden.

Et af resultaterne blev den organisatoriske samling der blev fuldført i 1957. Et an-

det resultat blev etableringen af et sekretariat i 1958. Det var absolut i det små. Den første - og i to år eneste - ansatte var Poul Frøling der til gengæld holdt i 26 år. Han fik et lille lokale hos den daværende landsformand Ingemann Hansen, og Poul Frøling fortæller at det første møblement der blev købt i foreningens navn bestod af gamle appelsinkasser fra Brugsen.

Senere fik sekretariatet egen adresse. Dem har der været fire af i tidens løb med en særlig forkærlighed for Frederiksberg. I 1960 lejede foreningen sig ind i en nedlagt cigarbutik på Niels Ebbesensvej 18B, kun få skridt fra det nuværende sekretariat. Her resi-

derede Poul Frøling assisteret fra 1964 af en kontordame. Fra 1965 til 1973 var sekretariatet henlagt til lejekasernen Nordre Fasanvej 133 - i ét stort rum hvor Frøling nu omgav sig af to kontordamer. Og fra 1971 også med den første fagkonsulent, Poul Pedersen.

Der skulle mere plads til. Det førte til købet af villaen Linde Allé 16 i Vanløse - i øvrigt købt for den nette sum af 340.000 kr. af Dansk Gartnerforbund der året før var blevet en del af Dansk Arbejdsmands- og Specialarbejderforbund, idag SiD. Der var plads til ekspansion som også kom da foreningen omkring 1980 sadlede om efter nogle år med faldende medlemstal. Under anførsel af

Poul Frøling (til højre) var foreningens første ansatte og fik senere titel af direktør. Han nåede at holde 25 års jubilæum før han i 1983 blev afløst af Jens Raunkjær (til venstre). Billedet er fra 1. august 1988 da Raunkjær selv blev afløst af den hidtidige fagkonsulent Michael Nielsen (i midten). Efter Michael Nielsen (1988-1991) fulgte Jens Klarskov (1991-1994) og Stephan Falsner fra 1994.

1660: **Brolæggerlauget**

Suverænt ældste forening af dem der i dag er knyttet til de grønne områder og mindre befæstelser. Lauget godkendes som et traditionelt håndværkslaug den 6. august 1660 og lever indtil 1782 som et københavnsk laug. I 1886 genopstår lauget som Foreningen for Brolægnings-Entrepreneur i København. Det gamle navn antages igen i 1922. Foreningen bliver en del af Entreprenørforeningen, nu Danske Entreprenører, i 1964 og dermed landsdækkende. I alle år er foreningen en arbejdsgiver- og brancheforening.

1894: **Gartnerforbundet af 1894**

Efter nogle år med mere selskabelige foreninger dannes den første fagforening, primært københavnsk. Efter dannelse af Gartnermedhjælpernes Fagforening i Århus og Gartnerforbundet i Odense opstår i 1899 Dansk Gartnerforbund som fællesforening, også for medhjælperne. Den bliver straks en del af De Samvirkende Fagforbund, det senere LO. Dansk Gartnerforbund bliver i 1973 en del af Dansk Arbejdsmand- og Specialarbejderforbund og danner 'Gartneri-, Landbrugs- og Skovbrugsgruppen'. Året efter skifter forbundet navn til det mere ambitiøse Specialarbejderforbundet i Danmark.

1887: **Almindelig Dansk Gartnerforening**

Dannes ved sammenlægning af to andre foreninger dannet få år før. Var principielt ikke arbejdsgiverforening, men faglig interesseforening. Det er den nu under navnet Dansk Erhvervsgartnerforening.

1898: **Dansk Planteskoleerforening**

Dannes som en arbejdsgiverforening i ly af Almindelig Dansk Gartnerforening. Opretter sekretariat i 1963. I 1990 integreres sekretariat og konsulenttjeneste med Dansk Erhvervsgartnerforening.

1902: **Forening for**

Arbejdsgivende Anlægsgartnere

Stiftes efter at faget så småt er opstået på baggrund af villahavekulturen og krav fra fagforeninger. Både anlægsgartner- og havearkitektfirmaer er medlemmer, mens skilles i 30'erne hvor faget samtidig kryber over havegærdet. Navnet fra 1918, 'Danske Anlægsgartner- og Havearkitektforening' reduceres til 'Dansk Anlægsgartnerforening'. Parallelle foreninger samles i 1950 i 'De samvirkende Danske Anlægsgartnerforeninger'. Mens samfundsøkonomien boomer ændrer faget sig fra professionelle havemænd til grønne entreprenører. Navneskift i 1957 til 'Landsforeningen af Danske Anlægsgartnere' med den nuværende kredsstruktur. Sekretariat i 1958. Navneskift til 'Landsforeningen Danske Anlægsgartnermestre' i 1975 for at understrege arbejdsgiverdelen, og til 'Danske Anlægsgartnere' i 2001 af PR-mæssige grunde.

1920'erne: **Foreningen af**

Danske Kirkegårdsledere

Interesseforening for ledere af større offentligt ejede og drevne bykirkegårde. Næsten samtidig stiftes den mere tværgående 'Foreningen for Kirkegårdskultur'.

1931: **Dansk Havearkitektforening**

Økonomisk modsætningsforhold til anlægsgartnerne fører til stiftelsen. Foreningen er lille og præges frem til 70'erne af selvstændigt praktiserende medlemmer. Fra 1960'erne udvikles uddannelsen og opgaverne hånd i hånd med samfundets voldsomme udvikling og urbanisering. Det fører også i 1968 til det nye navn 'Foreningen af Danske Landskabsarkitekter'. Fraktionsdannelser for ansatte og arbejdsgivere ender i 1984 med at foreningen bliver en ren interesseforening. I 1997 skiftes navn til 'Danske Landskabsarkitekter'.

1954: **Stads- og**

Kommunegartnerforeningen

Dannes efter at stadsgartnerembedet har eksisteret i de større kommuner gennem flere årtier. Foreningen er fra begyndelsen både en interesse- og fagforening, men fagforningssiden overgår siden til et fælles forbund for jordbrugskandidater. De første mange år er foreningen for egentlige stadsgartnere og man skal være i en vis lønklasse for at være medlem. I dag er foreningen for alle kommunalt ansatte med lederbeføjelser.

1974: **Gartnerens Landsklub**

Interesseforening for ansatte anlægsgartnere. Dannet som sammenlægning af tre lokale foreninger dannet to år før.

1969 og 1984: **Praktiserende**

Landskabsarkitekters Råd

Opstår i 1969 som en arbejdsgiverfraktion i Foreningen af Danske Landskabsarkitekter der består af både ansatte og arbejdsgivere. Arbejdsgiverfraktionen bliver selvstændig arbejdsgiverforening i forbindelse med at landskabsarkitektforeningen definerer sig selv som ren interesseforening.

1987: **Dansk Træplejeforening**

Stigende interesse for bytræer og problemer med bytræers vækst er baggrunden for en skandinavisk afdeling af International Society of Arboriculture. Senere får hvert land sin afdeling og det nuværende navn er fra 1995. Foreningen er en personlig interesseforening med blandet medlemskreds.

1988: **Brancheforeningen for Indendørs Beplantningsfirmaer**

Stigende brug af planter i indendørs miljøer er baggrunden for en række specialiserede gartnerfirmaer der danner deres egen lille brancheforening.

den nye direktør Jens Raunkjær blev aktivitetsniveau, kontingent og medlemshvervning skruet i vejret. Huset blev fyldt med 7-9 medarbejdere, et tal som har holdt sig siden når man ser bort fra studenter og løbere tilknyttede folk.

Med forbigående dårlige konjunkturer og udsigt til en større renovering overvejede foreningen midt i 90'erne at sælge huset og leje sig ind et nyt sted, men bedre økonomi og stemning førte i stedet i 1997 til købet af den større ejendom Sankt Knuds Vej 25 med plads til mere vækst - og siden blev nabobaghuset også købt til bl.a. kurser. Huset er fra 1869 og er en del af det første egentlige villakvarter i landet dannet af velhavere der flyttede ud fra det tætbebyggede København med piger, heste og kuske.

Lige så livfuldt der dengang må have været, er der i dag. Sekretariatet består i dag af ni medarbejdere plus studenter og folk fra De Grønne Uddannelser og Have & Landskabsrådet der lejer sig ind. □

CITEREDE KILDER

- 1) Kiær, Eigil (red.) (1952): Dansk Anlægsgartnerforening 1902-1952. Anlægsgartneriet i Danmark gennem 50 år.
- 2) Grelle, Henning, Hansen, Anette Eklund (1986): Gartneri, land- og skovbrug. Arbejdsmandens historie gennem 100 år, bind 4. Fremad.
- 3) Andresen, Carl Erik (1984): Bygge og anlæg. Arbejdsmandens historie gennem 100 år, bind 2. Fremad.
- 4) Rasmussen, Jens Ove (1987): De byggede grønt - træk af anlægsgartneriets historie. Grønt Miljø.
- 5) C.Th. Sørensen med replik af E. Erstad-Jørgensen: Uddannelse af anlægsgartnere og havearkitekter. Havekunst 1935.

ØVRIGE KILDER

- Sohn, Ole (1994): Gartner i 100 år. Specialarbejderforbundet i Danmark og Gartnerens Landsklub.
- Helge, Finn (red.) (1998): Dansk Planteskoleerforening 1998-1998. Dansk Planteskoleerforening.
- Hounsgaard, Ole Dybkjær og Rasmussen, Søren (1986): Brolæggerlaugenes historie. Brolæggerlauget. 96 sider.
- Aakjær, Svend, Lebech, Mogens, Norn, Otto (red.) (1950): København Før og nu. Bind VI. Alfred G. Hassings Forlag.
- Havekunst
- Maanedstidende for Anlægsgartneri
- Anlægsgartneren
- Grønt Miljø
- Danske Anlægsgartneres arkiv.